

В. В. Дем'яноваспірант,
Класичний приватний університет

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки. Оглядово досліджено стан природних ресурсів; підкреслено значення його моніторингу та вчасної профілактики. Всебічно досліджено значення понять «екологія», «кримінологія», «кримінологічна характеристика», «екологічна безпека» тощо. Проаналізовано окремі положення Кримінального кодексу України. Намічено напрямки подальших досліджень.

У статті вказано, що багатство і різноманітність природних ресурсів України загалом і Запорізької області зокрема протягом тривалого часу і сьогодні зазнавали широкомасштабної екстенсивної експлуатації, яка призводить до негативних техногенних змін на регіональному рівні та значного зниження їх еколого-захисного потенціалу. Тепер антропогенне (або штучне) забруднення – це вплив на навколишнє середовище (або навколишнє природне середовище – всі живі і неживі об'єкти, які природно існують на Землі або в якійсь її частині), спричинений діяльністю людини, світовим господарством, а техногенне навантаження (розуміється як форма впливу людини на навколишнє природне середовище) на навколишнє природне середовище в кілька разів перевищує відповідні показники в країнах Європи та Америки, а забруднення навколишнього середовища досягло загрозливого рівня, що негативно впливає на, перш за все, здоров'я населення.

Підтримано думку деяких науковців, що попередження та своєчасне розкриття злочинів проти довкілля в чотири-п'ять разів дешевше усунення їх злочинних негативних наслідків.

Вказується, що екологічна безпека, за звичайним уявленням, є складовою національної безпеки, яка має велике значення для досягнення сталого розвитку та потребує врахування інтересів не лише нинішніх, а й майбутніх поколінь (не випадково в Україні створено Інститут екологічної безпеки).

Отже, у висновках підкреслюється, що сучасна кримінологічна теорія і практика вимагає формування новітньої, концептуально цілісної системи наукового знання, спрямованої на припинення частини існуючих основ і обмежень модифікованої екологічної злочинності промислового регіону в нашій сучасній державі, що й зумовило вибір теми та завдань цього дослідження тощо.

Ключові слова: екологічна політика, експлуатація природних ресурсів, екологічні права та обов'язки, захист довкілля, збереження довкілля, екологічна безпека, промисловий регіон.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана з тим фактом, що багатство та різноманітність природних ресурсів України взагалі та Запорізького краю зокрема, зазнавали протягом тривалого часу та зазнають сьогодні масштабної екстенсивної експлуатації, що призводить до негативних техногенних змін регіонального рівня та суттєвого зменшення їх еколого-захисного потенціалу. Тепер антропогенне забруднення (або штучне), це вплив на довкілля (або навколишнє природне середовище – всі живі та неживі об'єкти, що природно існують на Землі або в деякій її частині) [1], спричинений діяльністю людини, світовим господарством) [2], та техногенне навантаження (розуміємо як форму людського впливу

на природне середовище) [3] на навколишнє природне середовище у кілька разів перевищує відповідні показники в країнах Європи та Америки, а забруднення довкілля досягло загрозливого рівня, що негативно позначається, у першу чергу, на здоров'ї населення. Тривалість життя в 2019 році в Україні, за даними Державної служби статистики (Держстату) становить 66 років для чоловіків та 76 років для жінок, середня тривалість життя в Україні склала 72,1 років; тоді як за даними відомства, у 1990 році середня тривалість життя склала 70 років: 65 – для чоловіків і 74 – для жінок, тобто за останні 30 років тривалість життя в Україні зросла. Водночас за статистикою, жінки живуть довше за чоловіків [4].

Як зазначають окремі науковці, профілактика та своєчасне виявлення злочинів проти довкілля обходиться у чотири і п'ять разів дешевше, ніж ліквідація їх злочинних негативних наслідків [5, с. 236].

Відповідно до ст. 16 Конституції України обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу [6]. Разом з тим, одним із важливих завдань української юридичної науки є безперервне озброєння правоохоронних органів держави ефективними засобами й методами викорінення негативних явищ у суспільному житті, в тому числі й злочинів проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові підходи до визначення екологічної безпеки знайшли відображення у працях багатьох відомих науковців, зокрема Баранівського В. Ф., Бахмудова З. Б., Білявського Г. О., Виноградової О. В., Гавриша С. Б., Голуб С. А., Гурбанова Р. А., Джужи О. М., Дицевич Я. Б., Дубовик О. Л., Єрьомкіна П. В., Жалінського А. Е., Жевлакова Е. М., Зражевського О. В., Зяблікової М. В., Іванової Н. Г., Іншакова С. М., Корнякової Т. В., Кулика О. Г., Куцевича М. П., Лопашенко Н. А., Ляпунова Ю. І., Клетньової Є. Г., Матвійчука В. К., Мельник О. В., Міннігулової Д. Б., Музики А. А., Навроцького В. О., Намчука О. В., Плешакова О. М., Повеліциної П. Ф., Поліщука Г. С., Попова І. В., Присяжного В. М., Притули А. М., Раднаєва В. М., Сасова О. В., Скворцової О. В., Смірнова А. В., Страунінг Ю. А., Тангієва Б. Б., Тисленка Д. І., Травіної І. Г., Турлової Ю. А., Фріса П. Л., Харь І. О., Шульги А. М. та інші. Однак складність і багатоаспектність зазначеної проблеми потребують подальшої розробки проблем елементів кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки. Отже, актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю розроблення й застосування положень, які допоможуть у боротьбі на шляху запобігання порушенням правил екологічної безпеки Запорізької області.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки в Україні в умовах екстенсивної експлуатації її природних ресурсів та особливості екологічної злочинності Запорізького краю.

Виклад основного матеріалу. Термін «екологія» походить від грецьких слів *oikos* – житло, помешкання, місце перебування, і *logos* –

вчення, слово, й розуміється як наука про відносини живих організмів та спільнот, що ними утворюються, між собою та з навколишнім середовищем. «Екологічні» – ті, що стосуються взаємодії суспільства і природи [7, с. 57]. Суспільство і природа становлять єдину глобальну соціоекологічну систему «суспільство – довкілля» [8, с. 23].

Базовим природним законом України є Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», який визначає безпеку як «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічних умов та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [9].

Розуміємо, що екологічні проблеми не мають національних кордонів [10, с. 83-88]. Сьогоднішня екологічна проблема, це зміна клімату, виснаження озонового шару, збезліснення, скорочення біорізноманітності, кислотні дощі, збільшення кількості відходів, мають окреслений економічний аспект і безпосередньо пов'язані з проблемою забезпечення безпеки будь-якої держави [11, с. 39-45]. При цьому оцінка стану навколишнього природного середовища за окремими регіонами планети суттєво відрізняється. Так, найвищу позитивну оцінку зафіксовано в Північній Америці, а найнегативніша є характерною для Східної Європи. Що ж до окремих держав, то найсприятливішою є екологічна ситуація в Сінгапурі та Норвегії, де переважна більшість опитаних (від 86 до 91%) загалом позитивно оцінила екологічні умови. І навпаки, майже половина респондентів Перу та України (відповідно 44 і 45%) не задоволена станом довкілля [12, с. 49].

Екологічна безпека, за узвичасним уявленням, є складовою національної безпеки [13, с. 13], що має важливе значення в досягненні сталого розвитку та потребує врахування інтересів не тільки теперішніх, а й прийдешніх поколінь (невипадково в Україні створено Інститут екологічної безпеки).

Екологічні ризики в Україні є досить високими, бо тут функціонують 22563 потенційно небезпечних об'єкти, аварії на 955 з яких можуть призвести до виникнення надзвичайної ситуації державного або регіонального рівня, а також 1093 хімічно небезпечних об'єкти. Найбільшу небезпеку для населення та навколишнього природного середовища становить незадовільний стан гідротехнічних споруд, хвостосховищ і шламонакопичувачів, що містять відходи

виробництва. Значної шкоди населенню, навколишньому природному середовищу завдають пожежі, спричинені збереженням протягом тривалого періоду високих температур повітря за відсутності опадів і порушенням населенням вимог пожежної безпеки (наприклад, відомі випадки у Автономній республіці Крим [14]). Зазначимо, що при таких умовах за 4 роки (2010-2014 роки) кількість підрозділів, які забезпечують місцеву пожежну охорону зменшилася на 29%. Упродовж 2007-2010 років на території України чисельність пожеж у природних екосистемах, у порівнянні з попередніми роками, зросла більше ніж у 1,5 рази [15].

Правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки є різноплановими за своїм змістом і спрямованістю, закріплені в різних нормативно-правових актах держави [6]. Проте на сьогодні бракує єдиної державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання ресурсів.

Взагалі, кримінологи відносять злочини проти довкілля до злочинів високого рівня латентності – у статистиці відображено лише невелику їх частину. За ствердженнями Аванесова Г. А., Іншакова С. М., Лебедєва С. Я. і Еріашвілі Н. Д., основну масу екологічних злочинів узагалі не реєструють [16, с. 441]. На думку Соболя І. А., рівень латентності екологічних злочинів сягає 95,0-99,0%. Аккутаєв Р. М., Ісмагілов Р. Ф. та Касторський Г. Л. визначають питому вагу латентного браконьєрства в 72,0 %. Результатами соціологічного дослідження доведено, що за порушення лісового законодавства до кримінальної відповідальності зазвичай притягуються лише 1 із 400 порушників, до адміністративної відповідальності – 1 із 40 [17, с. 519]. Корнякова Т. В., наприклад, говорить, що загальна кількість кримінальних проваджень явно не відповідає кількості повідомлень про них, що надійшли до правоохоронних органів. Вичерпної інформації про реальне поширення екологічних злочинів на сьогодні немає. З урахуванням латентності питома вага таких злочинів у загальній структурі злочинності, за експертними оцінками, становить не менше за 15-20 % [18, с. 189]. Таким чином, можна стверджувати, що в Україні злочинність у сфері довкілля характеризується високим ступенем латентності, підтвердженням чого є їх питома вага впродовж дев'яти (2001-2010) років у загальній структурі злочинності, яка дорівнює

лише 0,384 %. Середнє значення частки екологічних злочинів у структурі усіх облікованих злочинів протягом 2002–2016 років становило 0,47 %. Зараз близько 0,6 %. Що різко контрастує з неофіційними показниками (експертними оцінками), які наводять відсотки в десятки разів більше.

На шляху дослідження стану злочинності у сфері екологічної безпеки, з метою розробки заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, вважаємо за доцільне також розглянути різні аспекти кримінологічної характеристики порушення правил екологічної безпеки в Україні. Наприклад, питання відмежування загальної кримінологічної характеристики злочинів від конкретної кримінологічної характеристики, тобто тієї, що стосується лише окремого виду (Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України)) або групи схожих за кримінально-правовими ознаками діянь (Злочини проти довкілля (Розділ VIII КК України)). Адже загальна кримінологічна характеристика злочинів – це система відомостей про злочин та вид злочинності. Кримінологія – юридична наука, що вивчає злочинність, питання запобігання та протидії злочинності, зменшення її негативного та руйнівного впливу на суспільство.

Аналіз VIII-го розділу КК України дає підстави констатувати, що злочини проти довкілля вчиняються як умисно, так і через необережність. Наприклад, злочини проти екологічної безпеки (ст. ст. 236, 237, 238 та 253 КК) можуть вчинятися як умисно, так і через необережність (унаслідок злочинної самовпевненості); злочини у сфері землекористування, охорони надр, вод, атмосферного повітря (ст.ст. 239 та 254 КК, 240 та 241 КК, 242, 243 та ч. 1 ст. 244 КК) учиняються через необережність (винятком є ч. 2 ст. 244 КК, за якою дії вчиняються лише з прямим умислом); злочини у сфері лісокористування, захисту тваринного та рослинного світу (ст.ст. 245-252), учиняються як через злочинну самовпевненість (ст.ст. 247, 250, 251 КК), так і умисно (ст.ст. 245, 246, 248, 249, 252 КК України); у злочини за ч. 1 ст. 245 можуть бути вчинені через необережність (внаслідок злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості) [18, с. 154-157].

Безпосередній зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, що становлять у сукупності й взаємозв'язку її структуру. В. М. Кудрявцев у структурі кримінологічної характеристики виокремлює три

основні блоки: кримінологічно значущі ознаки злочину; дані, що розкривають кримінологічну ситуацію вчинення злочину таких типів; ознаки, що визначають специфіку діяльності, спрямованої на запобігання злочинам. За характером проявів і своєю сутністю елементи кримінологічної характеристики поділяють на суб'єктивні, об'єктивні, а також комплексні, що об'єднують ознаки перших двох категорій. До першої групи (суб'єктивні) відносять риси особи злочинця, мотив і мету злочину, особливості особи потерпілого; до другої (об'єктивні) – статистику злочинів, відомості про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політичну, геополітичну, соціально-економічну, час, географію і т. ін.); до третьої (комплексні) – причини злочинів, наслідки злочинів, механізм злочину, обставини, що сприяють злочинам [19, с. 708].

Термін «кримінологічна характеристика» в науці прийнято розглядати в широкому та вузькому значеннях. Широке тлумачення охоплює одночасно й запобігання злочинам [20; 21, с. 16], а за вузького визначення «кримінологічна характеристика» і «запобігання» розглядаються окремо [22, с. 35]. З метою з'ясування змісту поняття «кримінологічна характеристика» спочатку треба звернутися до тлумачення терміну «характеристика». Як пояснює «Словник іншомовних слів», характеристика – це опис, аналіз, оцінювання певних явищ, відмінних особливостей когось або чогось; опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак когось, чого-небудь [23, с. 729]. Тому, досліджуване явище повинно визначати зміст поняття «кримінологічна характеристика». Якщо йдеться про кримінологічну характеристику злочинності, це поняття повинно містити відомості про закономірності функціонування злочинності як соціального явища, його показники, характерні ознаки, взаємозв'язки тощо [24, с. 71]. За О. В. Тихоновою, побудувати ретроспективну модель певного виду злочинності та побудувати її перспективну модель, можна сприймаючи кримінологічну характеристику як сукупність певних статистичних показників, які ілюструють тенденції злочинних явищ [25, с. 249]. Таким чином, знання реальної ситуації про вказані параметри екологічної злочинності необхідне для розроблення та вжиття запобіжних, адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів протидії такому виду злочинності. Разом із поняттям «кримінологічна характеристика» у кримінологічній науці застосовується й близьке

за змістом поняття «стан злочинності» [26]. Розглядаючи співвідношення понять «стан» і «кримінологічна характеристика», слід зауважити, що у філософському значенні категорія «стан» визначається сукупністю ознак і суттєвих якостей явища [27]. У науковій літературі під станом злочинності розуміється сформована в узагальнених оцінках кількісних та якісних характеристик інформаційна модель явища, що відображає внутрішні й зовнішні взаємозв'язки, закономірності функціонування й основні тенденції розвитку [28, с. 56; 29, с. 407].

Висновки і пропозиції. В подальших дослідженнях можна описувати та аналізувати характерні властивості, закономірності та ознаки цього явища через визначення узагальнюючих показників, що відображають статистичну поширеність, інтенсивність, структуру та тенденції цих злочинів; властивості особи злочинця (окремого типу), криміногенні детермінанти та заходи запобігання злочинам тощо.

Таким чином, надання кримінологічної характеристики екологічній злочинності обумовлює одержання об'єктивної інформації про рівень, структуру, географію, інтенсивність (у тому числі в регіональному рівні), динаміку та прогнозування злочинів цього виду, й так само оцінка ступеня прихованості екологічної злочинності та її окремих видів і факторів, які її визначають тощо.

Тож, сьогоднішня кримінологічна теорія і практика потребує формування новітньої, концептуально цілісної системи наукових знань, спрямованих на припинення частини існуючих її підвалин та обмежувачів видозміненої екологічної злочинності промислового регіону в нашій сучасній державі. Вказані обставини й обумовили вибір тематики та завдань нашого дослідження, а також позначили пошукову новизну та його прикладне значення.

Список використаної літератури:

1. Довкілля. *Вільний тлумачний словник. Новітній онлайн-словник української мови.* 2013-2018. URL : <http://sum.in.ua/f/dovkillja>
2. Антропогенне забруднення. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Антропогенне_забруднення
3. Техногенне навантаження на природне середовище. *Всеукраїнська екологічна ліга.* URL : <https://www.ecoleague.net/diialnist/vydannia-vel/ekolohichni-karty/tekhnohenne-navantazhennia-na-pryrodne-seredovyshche>
4. Демографічна та соціальна статистика. *Державна служба статистики України.* URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Бринчук М. М. Экологическое право. Право окружающей среды : учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» ; Российская академия наук, Институт государства и права, Акад. правовой университет. Москва : Юристъ, 2005. 445 с.
6. Конституція України від 13 квітня 2012 року №9627-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. док. юрид. наук. Київ, 2018. 485 с.
8. Костицький В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. 2011. № 2. С. 23.
9. Закон України Про охорону навколишнього природного середовища від 26.06.1991 року № 1264-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
10. Татаринів А. В. Екологічна безпека та сталий розвиток у сучасному світі. *Стратегічні пріоритети*. 2010. №3(16). С. 83-88.
11. Боклан Д. С. Глобальная и региональная экологическая безопасность (международно-правовой аспект). *Государство и право*. 2009. №8. С. 39-45.
12. Стегний А. Экология планеты : что волнует землян. *Зеркало недели*. 1999. 11 дек. С. 49.
13. Качинський А. Б., Хміль Т. А. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика. Київ : НІС, 1997. 127 с.
14. Сезон пожаров в Крыму: лес под Ялтой подожгли туристы. *Сегодня.ua*. 2012. 7 мая. URL : <http://www.segodnya.ua/regions/krym/sezon-pozharov-v-krymu-les-pod-jaltoj-podozhhlii-turisty.html>
15. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 році. *Міністерство надзвичайних ситуацій. Державна служба України з надзвичайних ситуацій : офіційний інформаційний портал*. Київ. 2012 рік. URL. : <http://www.mns.gov.ua/content/nasdopovid2011.html>
16. Аванесов Г. А., Иншаков С. М., Лебедев С. Я., Эриашвили Н. Д. Криминология : учебник ; 3-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 480 с.
17. Криминология : учебник ; под. общ. ред. А. И. Долговой. Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 784 с.
18. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.
19. Криминология : учебник / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2004. 734 с.
20. Криминология: учебник / под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : Юрид. лит., 1988. 384 с.
21. Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. Москва, 1982. Вып. 37. С. 14-20.
22. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
23. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 1-ше вид. Київ : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. 776 с.
24. Турлова Ю. А. Щодо кримінологічної характеристики злочинного браконьєрства. Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні : всеукр. наук.-практ. конф. (Бровари, 11-12 лют. 2010 р.). Бровари : Поліцейська фінансово-правова академія; Чернігів : Чернігівські обереги, 2010. С. 71-73.
25. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 246-249.
26. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.
27. Лукьянов И. Ф. Сущность категории «Свойство: значение для исследования проблемы отражения». Москва : Мысль, 1982. 143 с.
28. Головін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
29. Турлова Ю. А. Стан і тенденції злочинного браконьєрства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2009. Вип. 12. С. 407-409.

Demianov V. V. Criminological characteristics of violations of the rules of environmental safety in Ukraine

The article is devoted to the analysis of the criminological characteristics of the violation of the rules of environmental safety. The state of natural resources was reviewed; the importance of its monitoring and timely prevention is highlighted. The meanings of the concepts «ecology», «crimi-

nology», «criminological characteristics», «environmental safety», etc. are comprehensively investigated. Separate provisions of the Criminal Code of Ukraine have been analyzed. The directions of further research are outlined.

It is indicated that the relevance of the research topic is related to the fact that the wealth and diversity of natural resources of Ukraine in general and the Zaporizhzhia region in particular have been subjected to large-scale extensive exploitation for a long time and today, which leads to negative man-made changes at the regional level and a significant reduction in their ecological – protective potential. Now, anthropogenic pollution (or artificial) is the impact on the environment (or the surrounding natural environment – all living and non-living objects that naturally exist on Earth or in some part of it), caused by human activity, the world economy), and man-made load (understood as a form of human influence on the natural environment) on the surrounding natural environment several times exceeds the corresponding indicators in the countries of Europe and America, and environmental pollution has reached a threatening level, which negatively affects, first of all, the health of the population.

According to some scientists, the prevention and timely detection of crimes against the environment is four and five times cheaper than the elimination of their criminal negative consequences.

It is indicated that environmental safety, according to the usual perception, is a component of national security, which is of great importance in achieving sustainable development and needs to take into account the interests of not only present, but also future generations (it is not by chance that the Institute of Environmental Safety was created in Ukraine).

Therefore, the conclusions emphasize that today's criminological theory and practice requires the formation of the latest, conceptually coherent system of scientific knowledge, aimed at stopping part of its existing foundations and limitations of the modified ecological crime of the industrial region in our modern state. The specified circumstances determined the choice of the topic and tasks of our research, as well as indicated the novelty of the search and its applied significance, etc.

Key words: ecological policy, exploitation of natural resources, ecological rights and obligations, protection of the environment, preservation of the environment, ecological safety, the industrial region.